

РІЗНОМАНІТНІСТЬ СПОСОБІВ ДЕКОРУВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ КЕРАМІКИ

Іванина М.Д., аспірант

Прикарпатський Національний університет ім. В. Стефаника
Інститут мистецтв

Анотація. Стаття являється фрагментом дослідження закарпатської декоративно-ужиткової кераміки, де основна увага приділяється композиційно-виразовим засобам в декоруванні виробів.

Ключові слова: кераміка, ремесло, орнамент.

Аннотация. Иванина Н. Д. Разнообразие способов декорирования закарпатской керамики. Статья является фрагментом исследования закарпатской декоративной керамики.

Ключевые слова: керамика, ремесло, орнамент.

Annotation. Ivanyna M. D. Diverse methods of decorating of Transcarpathian ceramics. Article is a fragment of research of Transcarpathian ornamental ceramics, where the fundamental attention is spared to graphic means in decoration of products.

Key words: ceramics, handicraft, ornament.

Постановка проблеми Сучасні економічні тенденції розвитку суспільства характеризуються локальною фінансовою зосередженістю на прибуткових проектах. Глобальні масштаби таких подій завдають шкоди національним культурним традиціям, знищуючи народне мистецтво, як систему цінностей, що була безперечною впродовж тисячоліть. Важливим є той факт, що сьогодні на Закарпатті поряд з поширенням виробів декоративної кераміки та предметів сувенірного змісту реалізується посуд ужиткового характеру, який не відповідає жодним естетичним смакам та вимогам. Тобто

технологічний бік того чи іншого способу отримання продукції спрямований на досягнення необхідного швидкого результату, а не на сам результат. Враховуючи такий технічний та художній рівень виготовлення ужиткової кераміки, необхідне термінове запровадження технологічних досягнень, спрямованих на удосконалення якості продукції. Йдеться про широке використання прогресивних технічних винаходів, які б дозволили покращити якісно технологічну сторону виробів, водночас зберігаючи традиційні особливості кераміки. Саме в умовах складних економічних перепадів, ще більше актуальним є збереження та відродження народного ремесла, як одної з основних складових національної культури України.

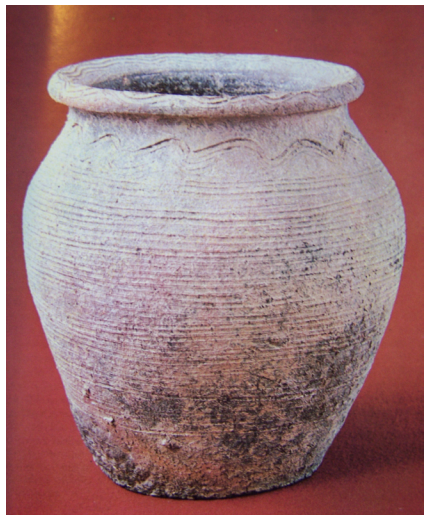
Аналіз досліджень. Існуючі мистецтвознавчі дослідження народних промислів дозволяють визначити закономірності розвитку традиційного ремесла, присутність впливів сусідніх культур та їхні причинно-наслідкові зв'язки з культурними традиціями закарпатського регіону. У зв'язку з сучасним успішним розвитком ряду етно-генетичних наук, в історії стародавніх слов'ян ставиться акцент на збереженні культурних цінностей в історичному процесі східної Європи. Ці ж питання піднімаються на протязі XIX-XX століття у наукових роботах стосовно належності та походження керамічних предметів знайдених на території Закарпаття. Розглядаючи питання історичного походження культури карпатських курганів, М. Ю. Смішко характеризує кераміку цього регіону, неодноразово відзначаючи, що значна кількість гончарних і ліпних форм бере свій початок від пізньолатенської кераміки. В процесі історичного розвитку традиційного ремесла на території Закарпаття присутнє переплетіння та взаємовпливи різних культур. Подібною думки дотримується і Е. О. Симонович стосовно пам'яток черняхівської культури, вбачаючи присутність певних орнаментальних засобів черняхівської кераміки в латенських старожитностях. Способи виготовлення, форми, техніки декорування вказують на вікові традиції керамічного ремесла. Беручи за основу той факт, що в більшості населення Закарпаття має слов'янське походження, Томашек Й. у своїй статті пояснює, що основним джерелом культури цього регіону являється слов'янський схід. Історичні дослідження підтверджують, що території Дніпра та Дністра були міжнародними торгівельними шляхами, саме тут й виникли торгівельні відносини слов'янських народів з Грецією. Попри те, що присутні різноманітні впливи на культуру закарпатського регіону, народна творчість залишається консервативною. Символіка окремих елементів орнаментики закарпатської кераміки пригадує ще язичницькі часи. В існуючих мистецтвознавчих дослідженнях народних промислів Закарпаття розглядаються питання стосовно самобутності та цінності традиційного ремесла. В цих публікаціях приділяється певна увага вивченню способів декорування керамічних виробів, та в більшості детально розглядається історичне походження окремих елементів орнаментального розпису. Як зазначає Маковський С. К. в кінці XIX ст. фаянсовий, порцеляновий та металевий посуд, який завозився та реалізовувався на території Закарпаття

невблаганно витісняв з ринку виробу кустарів. Це примушувало гончарів знижувати ціни та боротись за покращення якості і художнього оформлення виробів. На початку ХХ століття починає виготовлятися на Закарпатті полив'яна розписна кераміка. У своїх статтях Ю. П. Лашук вказує, що миски та інший керамічний посуд розмальовується за допомогою пензлика та ріжка, наслідуючи орнаментику фаянсових мисок виготовлених словацькими та угорськими заводами.

В даній публікації на основі вже існуючих матеріалів та матеріалів автора, що стосуються технологічної сторони декорування – дається аналіз різноманітності орнаментальних композицій присутніх на виробках закарпатської кераміки.

У статті розглядаються питання стосовно збереження традиційної орнаментику у виробництві закарпатської кераміки, відродження народних художніх традицій в елементах і композиціях орнаменту, специфіка та способи організації декору.

Результати дослідження. Протягом віків на території Закарпаття формувалася естетика вишуканого гончарного мистецтва. Перші предмети з кераміки з'являються на території цього регіону ще в часи, коли людина у своїх символічних виробках проявляла власне релігійне переконання та використовувала їх як спосіб комунікації. Ці вироби вражають своєю безпосередністю, дуже примітивною пластикою, в деяких випадках могутніми формами, які компенсували інші недоліки. З покоління в покоління передавалися технологічні та мистецькі таємниці виготовлення керамічних виробів, удосконалювалися й збагачувалися засоби художньої виразності. У важких умовах, ручною працею, простими знаряддями, вбираючи глибинний світоглядний потенціал місцевих і прийшлих етнокультурних спільнот, створювались шедеври народного мистецтва, які до сьогодні зберігають у собі стійкість і духовну енергію прадавніх традицій. Завдяки багатим залежам різних типів глин територія Закарпаття була одною з розвинутих зон керамічного виробництва, визначивши художні ознаки найбільш досконалих і виразних творів гончарства. Вже в VIII ст. на території цього регіону набув поширення гончарний посуд, репрезентований горщиком з відігнутом на зовні вінцем, прикрашеним багаторядковим лінійним і хвилястим орнаментом. Цей період визначається наявністю в побуті чорної кераміки виготовленої на гончарному, або обточеної на слабо ротаційному ручному крузі. З'являється новий тип декору, пов'язаний з обертанням при формуванні посудини, який стає в подальшому основою художніх традицій декорування кераміки. В орнаментатії такого посуду переважали лінії, ямки, гребінцеві та під округлі вдавлення, насічки, що засвідчує використання найдавнішої техніки декорування виробів – витискуванням. Традиції побутування крапкових, лінійних і хвилястих композицій, мотиву сітки (решітки) знайшли продовження і вдосконалення у наступних століттях.

Зразки закарпатської кераміки, які демонструють різноманітність напрямків декорування, починаючи від стародавніх часів до минулого століття

Починаючи з XV століття, кераміка на Закарпатті виготовляється на стаціонарному гончарському крузі в ремісничих майстернях, традиційно випалюють продукцію в печах з без-кисневим середовищем, завдяки чому вироби набувають сірого, аж чорного кольорів. Стінки такого посуду тонкі добре випалені, при ударі дзвінко лунають. Вінця на посудинах багатофігурні. Новими складнішими орнаментами оздоблені шийки, боки, тулуби посудин. На місце гребінчастого знаряддя для нанесення орнаменту застосовується паличка з тупим кінцем, якою наносяться горизонтальні лінії гостро-подібні відтиски, защепа, косі насічки. Посудини оздоблені хвилястими лініями вперше зустрічаються на ліпній і кружальній кераміці культури карпатських курганів. Поступово хвилястий орнамент на закарпатській кераміці являється переважаючим орнаментальним засобом дістаючи ще одне навантаження – етнічної ознаки. Ним оздоблено горщики, дзбанки, миски, прясла, на які хвилясті лінії наносилися гребінцем або окремою паличкою. Поруч з цим серед гончарного посуду зустрічаються горщики з рельєфно прикрашеним тулубом. У порівнянні із гладко-стінними вони більш приземкуваті і опуклобокі. Верхня частина такого посуду прикрашається одним або кількома рельєфними валиками, інколи вони покривають весь тулуб горщика. Чисельну групу цієї кераміки становлять більші посудини для зберігання продуктових припасів.

Окремі осередки керамічного ремесла на Закарпатті продовжували виготовляти задимлений посуд аж до кінця XIX століття. У зв'язку з тим, що розпис кольоровими глинами при задимленні не давав потрібного ефекту, сіродимлені вироби прикрашались декором, який наносили ритуванням, штампуванням, ліпленням та загладжуванням. Загладжування давало блискучі смуги на матовому тлі стінок. Способи декорування гончарних виробів залишалися незмінними на Закарпатті до другої половини XIX ст. Будівництво залізниць, що з'єднали далекі ринки, інтенсивний розвиток промисловості в другій половині XIX століття обумовили здешевлення свинцю та керамічних фарб, які стали доступними навіть сільським гончарям. У конкурентній боротьбі з промисловістю за ринок збуту починається широке використання у керамічному виробництві полив та фарбників на основі окисів металів. Дешева кераміка продовжувала вироблятися без полив'яною із спрощеним ритуваним декором, який роками використовували гончарі. Майстри хоч і використовували скловидне покриття проте продовжували декорувати вироби простим лінійно-крапковим орнаментом, який наносили традиційним способом (ритування). Це могла бути звичайна хвиляста лінія в комплексі з витисненими крапками чи іншими елементами. Наприклад, зелена полива чітко викреслювала ритуваний орнамент, що додавало керамічним виробам виразності. Спрощений лінійно-крапковий хвилястий орнамент не був єдиною оздобою тодішніх керамічних виробів.

Щоб хоч якимось чином конкурувати з промисловою фаянсовою та порцелянвою продукцією, майстри декорують полив'яні гончарні вироби складними яскравими орнаментами. Хоча й було зроблено припущення, що

гончарі в декоруванні своїх виробів наслідують орнаментику фаянсових мисок виготовлених словацькими та угорськими заводами. Однак, керамічні вироби закарпатських майстрів за наявності деяких спільних рис у формах, елементах декору, побутовому застосуванні з фаянсовим посудом, все ж таки мають локальні відмінності, які проявляються у поєднанні геометрично-рослинних елементів та яскравих кольорах орнаментику. У декоративних розписах, як і в рельєфній орнаментиці, зустрічаються архаїчні солярні знаки, рослинні мотиви. Закарпатська кераміка завдяки особливостям композиції, прийомам стилізації, (цікавою є подача квітки у розрізі), технології (поєднання ритування з розписом ріжком та пензлем) дістає самобутнього національного забарвлення. Кожному осередкові були властиві свої прийоми розпису, особливості орнаментику та колористики. Наприклад, не полив'яну кераміку прикрашали хвилясті лінії крапки, насічки, смуги, спіралі. Закарпатська полив'яна кераміка визначається поєднанням рослинного орнаменту довільних форм, з лінійно-крапковим геометричним орнаментом нанесеним комбінованою технікою. Спрощений спосіб декорування характеризується нанесенням на виріб однієї або декількох орнаментальних смуг, які складають комбінацію хвилясто-крапкової композиції. Розписи проводяться на сирих стінках виробів, як природного кольору, так і по вкритих кольоровими глинами (ангобами) чорного, червоно-коричневого або зеленого кольорів. Окрім розпису, вироби вкриті кольоровими ангобами декорують (урізом), тобто вирізуванням контурних ліній орнаменту з подальшим зняттям шару кольорової глини на внутрішній площині окремих елементів композиції. Створена цим способом основа доповнюється розписом кольоровими глинами. У другій половині ХХ ст. керамічні вироби починають розписуватись не тільки ангобами, а й емалями. В цілому закарпатську кераміку можна розділити за складністю декору на два види: кераміка побутового характеру розписана простим орнаментом, який передавався майстрами з покоління до покоління і на протязі століть залишався незмінним; та кераміка побутово-декоративного характеру, яка прикрашалася вишуканими орнаментальними композиціями, що зберігали у собі національний відтінок народного ремесла, водночас ввібравши все найкраще з інших культур. Спрощений або компактний варіант організації декору у зразках закарпатської кераміки характеризується незначною лінійно-крапковою орнаментикою. В процесі такого декорування домінуючою залишається форма посудини, відчутна певна легкість та повсякденність таких керамічних виробів. У процесі виробництва керамічного посуду основна увага приділялася в цьому випадку функціонально практичній стороні предметів. Визначальною ознакою таких керамічних виробів являється побутово-господарське призначення, де яскраво виступає на перший план зручність. Та все ж кожна зроблена в ручну посудина залишається оригінальним витвором мистецтва, оскільки в процесі праці гончар повторював традиційну подібність форм і мотивів декору з незначною інтерпретацією.

Керамічні вироби з вишуканим складним декором на відміну від простої ужиткової кераміки сяяли мистецькою неповторністю. Протягом ХХ ст. прослідковується друга сторона керамічного формотворення, в якій декор являється основним акцентом керамічного виробу. Унікальність декоративної кераміки відображається в естетичному і художньому вигляді. В таких виробах домінують не тільки утилітарно естетичні, а й символічні, освітні та ритуальні функції. Ці предмети чи посуд використовуються винятково на свята, як сімейні реліквії, дорогі прикраси, що займають почесне місце в інтер'єрі. Це витвори мистецтва, що несуть у собі якості, які характеризують навколишнє середовище людини та її світогляд.

Разом с тим, слід відзначити, що керамічне ремесло на Закарпатті за останні десятиріччя критично занепало, за рахунок чого втрачаються давні традиції. Це приводить до втрати самобутніх мистецьких і технічних прийомів виробництва. Чи мало майстрів старшого покоління, які володіли багатьма прийомами традиційних способів декорування керамічних виробів, не маючи належної підтримки з боку мистецьких установ і закладів культури, залишаючись поза їх сферою впливу і без реальної допомоги, позбавлені можливості передати власні творчі знання та навички учням. Таким чином поступово втрачаються давні народні мистецькі традиції, переривається споконвічна естафета передачі з покоління в покоління традиційного мистецтва.

Висновки. Складні і суперечливі історичні події. Кожна нова епоха являє собою заперечення попередньої. Саме в цих запереченнях потрібно шукати ключ до розуміння діалектики суспільного розвитку, його сходження по драбині історії. Вже протягом кількох десятиліть відбувається грандіозна переоцінка цінностей, справжні масштаби якої сьогодні ще важко передбачити, а наслідки оцінити. Сучасний стрімкий розвиток включає в себе і кризові суспільні явища, які обумовили занепад традиційних центрів народного мистецтва, що, у свою чергу, спричинило можливу втрату цілого шару матеріально-духовної культури українського народу. Запорукою розвитку ремесла – є відновлення традицій народної творчості підпорядковуючи їх вимогам сучасності. Тим самим, у розумінні збереження народного мистецтва, можливе створення потенціалу для росту майстерності та новаторства майбутніх митців. Адже, від народного мистецтва в цілому залежить свобода композиційно пластичних рішень та декоративна піднесеність, які представляють естетичну сторону керамічних виробів.

Література:

1. Маковский С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага, 1925.
2. Tomašek J. Keramika na Podkarpatské Rusi. – Užhorod, květen 1927.
3. Смішко М. Ю. Карпатські кургани, 1960.
4. Симоненко И. Ф. К истории гончарства Закарпатья. “Советская этнография”, №2, 1956.
5. Лашук Ю. Закарпатська народна кераміка. – Ужгород, 1960.

Надійшла до редакції 16.02.2009